

Miklós Ágnes Kata

A szóértés feltételei

Komp-Press Kiadó
Kolozsvár, 2010

Vincze Ferenc

NEMZEDÉK, GENERÁCIÓ, CSOPORT?

vagy irodalomértésünk fogalmi csapdái

Nem kétséges, s ezt már a recenzió legelején leszögezhetjük, hogy Miklós Ágnes Kata *A szóértés feltételei* című könyve hiánypótló, jó adatotl munká, mely alaposan körüljárja tárgyát, a hetvenes évek „nemzedékváltó törekvéseit” a „romániai magyar irodalomban”. Az alcím (*Nemzedékváltási problémák a hetvenes évek romániai magyar irodalmában*) mellett, hogy kijelöli a cím jelezte problémát, egy 1980-as vitának a Korunkban megjelent szerkesztett változatára utal, melynek a nemzedékváltó generáció volt a témája. A szerző a romániai magyar irodalomtörténet-írás hagyományát értelmezve – irodalomszociológiai szempontokat is érvényesítve – alakítja ki kiindulópontját, melynek folyamatosan visszatérő kérdése a nemzedékek, generációk besorolhatósága. *A szóértés feltételei* című kötet egyfelől különböző viták, ankétek szövegeinek elemzésére épít, másfelől irodalmi folyóiratok megjelenési, szerkesztési körülményeinek vizsgálatára. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy Miklós nem a szépirodalmi írásokat elemzi, majd von le belőlük következtetéseket, hanem az ezekről szóló másodlagos szövegeket, tehát a recepciót interpretálja: azon irodalomértelmezői gyakorlatokat, melyek alakítják, újra és újra átfogalmazzák az irodalomtörténetet, vagy – ha beszélhetünk egyáltalán ilyenről – a nagybetűs Kánont.

Mielőtt a kötet részletesebb vizsgálatába kezdenék, érdemes végiggondolni mindazon előfeltevéseket, melyeket az alcím, a felütés, a könyv tárgyának kijelölése mintegy „tényként” kezel, tehát nem problematizál. Az értelmező adottként feltételezi a „romániai magyar irodalom” különálló közegként való létezését, s miközben a „harmadik Forrás-nemzedék” kapcsán éppen irodalomtörténetet alakító interpretációs gyakorlatokra reflektál, eltekint attól, hogy ezen kijelölés kialakulását vagy kialakítását reflexió tárgyává tegye. Természetesen belátom, hogy nem lehet minden, a hetvenes évek Romániájában zajló irodalmi eseményeket vagy ott születő műveket tárgyaló irodalomtörténeti munka kiindulópontja az e fogalommal való számvetés, azonban abban az esetben, amikor a fogalmat végérvényesen a magyar irodalomról szóló diskurzusba bevezető, s azt ott elhelyező irodalomtörténeti munka – nevesül a Kántor Lajos és Láng Gusztáv írta *A romániai magyar irodalom története 1945–1970* – egyúttal ugyanaz a mű, amely a „harmadik Forrás-nemzedék” kifejezést is meghonosította, úgy vélem, ettől eltekinteni kevésbé lehetne. S nem csupán azért, mivel egyazon mű végezte el mindkét fogalom rögzítő eljárását, hanem mert a számvetés kitágította volna a „romániai magyar irodalom” horizontját, s ez feltételezhetően további szempontokat adott volna a „Forrás-nemzedékek” tárgyalásához.

Ezzel el is jutottunk a következő adottként tekintett fogalmunkhoz, a Miklós Ágnes Kata által is jelzett nemzedéki kategóriához, melyet a szerző jó érzékkel a romániai magyar irodalomtörténet-írás hagyományának egyik visszatérő elemeként határoz meg. Az alcím magában rejti azt a tényt, hogy a kötet elfogadja: volt nemzedékváltás. Ha volt nemzedékváltás, akkor ebből egyértelműen következik: volt nemzedék is. A logikai okfejtést folytatva kijelenthetjük, hogy ennyiben Miklós könyve hűen követi a fentebb említett hagyományt, hiszen nem kérdőjelezi meg az „irodalmi nemzedék” létezését, sokkal inkább a nemzedékváltás mikéntjét állítja a középpontba. Mindez véleményem szerint azért problémás, mivel ez a nemzedéki meghatározás kizárja az értelmezés köréből azokat az alkotókat, akik nem kaptak megjelenési lehetőséget a Forrás-sorozatban, továbbá azon az irodalomtörténeti munkán alapul, amely e fogalmat bevezette. Ezen kívül megemlítendő még, hogy a kanonizációs eljárásokat gyakorló kézikönyvek között jelentős személyi átfedések vannak, hiszen *A romániai magyar irodalom története 1945–1970* szerzői részt vettek a *Romániai magyar irodalmi lexikon* szerkesztésében (Kántor Lajos írta a „Forrás-nemzedékre” vonatkozó szócikket), s Kántor a Forrás-kötetek szerkesztőbizottságának is tagja volt. Mindez véle-

ményem szerint felveti azt a kérdést, mennyire tekinthetjük konszenzusos vagy megkérdőjelezhetetlen fogalomnak a fentebbit.

Ezen kérdések feltétele azonban elmarad, s mivel a szerző a fogalmakat, a nemzedékek létezését adottnak, nem megkérdőjelezhetőnek tartja, a kötet további kérdései elsősorban a feltételezett nemzedékváltás körülményeire, intézményi feltételeire vonatkoznak. Miklós Ágnes Kata olvasatában ennek két kiemelkedő fóruma volt: az egyik a kolozsvári egyetemen megjelent Echinox című háromnyelvű diáklap, a másik a szintén kolozsvári Igazság című napilap melléklete, a Szócs Géza szerkesztette Fellegvár. Emellett olyan viták és anketók kerülnek az elemzés központjába, melyek kérdésfelvetése a generációk és nemzedékek közötti összefüggést, létező vagy éppen alakulóban lévő viszonyukat vizsgálja. A szerző értelmezésében a fiatalok által szerkesztett Echinox és Fellegvár szembekerül az idősebbek „uralta” Korunkkal és Utunkkal, az Igaz Szótól eltekintve a két legtekintélyesebb romániai magyar irodalmi lappal. A Korunkban és az Utunkban a nemzedékváltás tematikájában lezajlott viták interpretálása alapvetően azt a következtetést is megengedi, hogy ezek a nemzedékek konfliktusait boncolgató tartalmuk mellett a nyilvánosság fórumainak „elfoglalásáról” is szóltak, továbbá a hatalmi pozíciókról, a tekintélyelvűségről.

Jó példa erre a Darkó István kötete körül kirobbant vita, melynek kapcsán érdemes felidézni Kántor Lajos hozzászólását: „Darkó István kötetét némi meglepetéssel olvasva nyomtatásban – *minthogy előzetesen tudomásom sem volt készülésétől sem, noha nevem ott olvasható a könyvön (a szerkesztőbizottság tagjaként)* – szükségesnek tartom felvetni a kérdést: miért és milyen mértékben lehetünk felelősek az egyes kötetekért, a sorozatért. *Ki dönti el, hogy mi és milyen sorrendben lát napvilágot a sorozatban, ha teljesen véletlenszerű az, hogy milyen kézirat jut el például hozzám?*” (82). Miklós kommentárok helyett kiemelésekkel jelzi azon szövegrészeket, melyek a vita „mozgatórugóit” jelentik, azonban talán érdemes lett volna kitérni itt arra is, hogy mindez kevésbé a nemzedékek közötti ellentétéről, az eltérő irodalom-felfogásról szól, sokkal inkább a szerkesztői és hatalmi helyzetek számonkéréséről – nem mellesleg pedig az irodalmi mező működésmódjáról. Amikor a szerző a Fellegvár kapcsán megállapítja, hogy Szócs Géza személyében ez nem más voltaképp, mint az Echinox szellemiségének szélesebb nyilvánosságához való eljuttatása, akkor szintén a publicitás kerül a középpontba. Ahogyan a kötet második fejezetcíme (*Generációváltás és hatalom – Az életkor, valamint a publikációs és érvényesülési lehetőségek összefüggései*) ígéri,

a nyilvánosság és a hatalmi pozíciók elemzése történik meg, azonban továbbra sem körvonalazódik egyértelműen, hogy miben és mennyiben különbözik a Forrás harmadik nemzedéke az előzőektől. Hiszen az, hogy a feltörekvő, szereplehetőség után kutató fiatalok pozíciókat kívánnak foglalni, igencsak általános jelenség irodalmunk szűkös berkeiben, ahogyan az ezen pozíciókhoz ragaszkodó idősebb irodalmárok képe sem ritka – azonban ezt még kevésbé lehet a nemzedéki összetartozás alapjaként értelmezni.

A kötetben idézett írók, költők – tartozzanak bár az idősebbek vagy a fiatalabbak köréhez – gyakran egybehangzóan, még ha különböző érvekkel is, de megkérdőjelezni látszanak a harmadik nemzedék létezését, azaz csoportként való felfogásának a jogosságát. A könyv harmadik fejezete, mely az identitás, a felelősségvállalás kérdéseit kívánja feltárni, olyan problematikus fogalmakat feszeget, mint a *kisebbség*, a *sajátosság méltósága*, a *népszolgálat*. Érdemes elgondolkozni azon, hogy mindazon meghatározások, melyek kapcsolatba kerülnek a „generációváltással” és így az irodalommal, mind egy közösség szempontjából definiálható vagy ehhez való viszonyukban létező fogalmak. Erre mutat rá Miklós Ágnes Kata is, amikor Bartis Ferencnek az *Ötödik évszázak* című, a fiatalok szövegeit tartalmazó antológiáról született írását idézi: „Lehet, hogy »maradi« vagyok, de elvárom, hogy akkor is, ha történetesen nem ismerném, minden szöveg elolvasása után biztosan állíthassam, hogy a szerzője idevalósi... Sajnos, néhány szöveg alapos latolgatása után sem tudom »megállapítani«, hogy szerzője hol és milyen körülmények között él, és mi az anyanyelve, ugyanis néhány szöveget minden további nélkül fordításként is felfoghatok” (185). Vagy ugyanerről a kötetéről Lászlóffy Aladár a szerző idézte bírálata: „De mennyi köze lesz itt ökelméeknek a székelyföldi, bánági, erdélyi, bukovinai levegőhöz, földhöz (nem csak irodalmi hagyományhoz, azt hagyjuk, ha csak azzal szakítanak, s okuk és magyarázatuk is van rá, válják egészségükre, jól teszik!). Sajnos sok okuk nincs egyelőre” (185).

Bartis és Lászlóffy szövegéből egyértelműen megmutatkozik, hogy kevésbé beszélhetünk itt irodalomról, a fiatalok és idősebbek közötti szembenállás a közösséghez való viszony prezentálásának mikéntjén nyugszik. Azon tudniillik, hogy mennyire vállalják fel tudatosan és egyértelműséggel a „sajátosság méltóságát” vagy éppen a „népszolgálatot” – ezeket a csakis ideologikusságukban szemlélhető fogalmakat. Ezen a ponton szükséges arra figyelmeztetni, hogy ha a primer irodalomról születő másodlagos szövegeket elemezzük, akkor akarva-akaratlan-

nul is azok logikája mentén jönnek létre ellentétpárjaink, meghatározásaink. S habár ezek a szövegek állítják vagy számonkérlik valaminek a létét, esetleg hiányát, attól az még nem feltétlenül létezik vagy működik úgy, ahogyan ezek megfogalmazzák. (Itt szükséges megjegyezni, hogy a különböző viták, ankétok szövegeinek elemzése mellett gyakorta jelennek meg olyan szóbeli közlésre történő hivatkozások – például hogy kik rohangáltak Balla Zsófiáék ebédlőasztala alatt –, melyek beszurása egyfelől feleslegesen bennfentességet sejtet, másfelől nem feltétlenül válik a könyv szakmaiságának javára.)

Miklós Ágnes Kata könyve kapcsán számomra a fentebb megfogalmazottak jelentik a leginkább problémás pontokat. Az intézményi feltételek, a nyilvánosság működésének módja, a különböző hatalmi pozíciók, melyeket a szerző bemutat és feltár, elsősorban nem arról győzik meg az olvasót, hogy nemzedékváltás történt, sokkal inkább arról, hogy az irodalomtörténet-írás gyakorlatai és eljárásai létrehozta egy vagy több olyan kategóriát, mely(ek)nek átvizsgálása felettébb szükséges lenne. Hiszen a szerző kiválóan igazodik el a különböző periodikák vitáit, továbbá egyes lapok létrejötteinek és működésének körülményeit illetően, azonban mindezek mögött véleményem szerint ott lappang néhány fel nem tett kérdés: valóban megállja a helyét a nemzedékek alapján történő csoportosítás? Valóban létezett harmadik Forrás-nemzedék? Valóban feltételek nélkül el kell fogadnunk – látva az irodalmi mező működésének módját – a kézikönyvek állításait? Mindezen kérdések merültek fel bennem *A szóértés feltételei* című kötetet olvasva, s ezek hangsúlyozottan nem minőségi kifogások, hanem a megközelítés módjára, annak reflektáltságára kívánnak rámutatni. Továbbá – éppen ezen kérdések felmerülése miatt – szükségesnek érzem a szépirodalmi szövegek értelmezésének és összevetésének elvégzését is, mivel ennek megtevése után talán megnyugtatóbban lehetne tisztázni ennek a bizonyos „harmadik nemzedéknek” a létét vagy nemlétét.

Takács Róbert

Politikai újságírás a Kádár-korban

Napvilág Kiadó –
Politikatörténeti Intézet
Budapest, 2012

Buda Attila

CENZÚRA ÉS ÖNCENZÚRA: HÍRSZOLGÁLTATÁS A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Komoly forrásanyag és előtanulmányok állnak a szerző jelen kötete mögött, amely az 1990 előtti évtizedek sajtógyakorlatának egyik jelentős összetevőjével foglalkozik. Munkáját önrértékén túl indokolja a Kádár-kor szellemi életét övező gyors feledés is, noha a hagyaték – különféle megjelenési formákban – még köztünk él. Az emlékezet lazulása, a figyelem elhalása persze segíti a kilábalást, a változást, emellett azonban az egykor történetek megismerésének és megértésének elhanyagolását, az összefüggések felfedésének hiányát, a megfelelő következtetések, tanulságok elmaradását is hozhatja. Éppen ezért szükséges, hogy az egzisztenciá-lisan már nem érintett generációk tagjai, akár egymással konfrontálódó előfeltételeik alapján is, de vissza-visszaforduljanak az elmúlt évtizedekhez, mert nincs az a történelmi távolság, amely miatt ne lehetne autentikus véleményt kialakítani a megelőző korszakokról, történelmi személyiségekről, jelenségekről – hát még a közelmúltról.

A mindenkori sajtóra nézve az egyik legnagyobb rossz, ami érheti, a cenzúra, az írott szöveg ellenőrzése és inkriminálása, amire a történelem az ókortól kezdve igen változatos példákkal szolgál. A tárgyalt korszakban is ellenőrzés mellett működött a sajtó, különösen a politikai újságírás. Persze minden hatalom érezhet készletét arra, hogy nyomást gyakoroljon a rotációs és elektronikus sajtóra, ha másért nem, hát azért, hogy az általa szükségtelennek tartott, korábbi gyakorlatot meg-